

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆ

ՅԱՐԵՒԽՈՒՏՍ

(ՏԽ յ'էջ 93)

Հայկական ուսմանց հետաքննութեան ախորժը մուտ գտաւ մինչև ի Շուետս, ուր Հենրիկոս Պրէննէր (1669–1732) Սպահանի մէջ բնակող իտալացի դոմինիկեան կրօնաւորի մը աջակցութեամբ հրատարակեց համառօտութիւն մը պատմութեան Մովսիսի խորենացւոյ ի Ստորհոլմ (1723)։

ՅԱնգղիա հրատարակուեցաւ փառաւոր տպագրութեամբ՝ յամի 1736 այս գրոց բնագիրն ու լատինական թարգմանութիւնը. *Mosis Choronenensis... Historiae Armeniae libri III* ի ձեռն գուլիելմի և Գէորգայ Ուիսթն եղբարց, որ Գուլիելմի Ուիսթն որդիքն էին։ Խորենացւոյ պատմութեան բնագիրն առաջին տպագրութիւնն եղած էր յԱմսդերտամ ի 1695, իսկ նոյն հեղինակին ընծայուած Աշխարհագրութեանն յամի 1668։

Համառօտիւ նշանակենք արդ՝ հայկական ուսմանց նկատմամբ որչափ ինչ եղեր էր ի Գաղղիա յառաջ քան զիննևտասներորդ դար։ Յիշեցինք յառաջ զանուն Լաբրոզի։ Այս իմաստուն – բանասէր որ կոչուէր Մաթիւրէն վէյսիէ (Տըլաբրոզ) ծնաւ ի Նանթ Գաղղիոյ յամի 1664։ Ուսմունքէ ձանձրացած, գնաց ի Կուատալուի, միտք ու նենալով վաճառականութեան տալ ինքզինքը։ Հոն սորվեցաւ անգղիական, սպանիոլ ու փորթուգալի լեզուները։ Ի վերադարձին ի Գաղղիա՝ ուսաւ զբժշկութիւն, յետոյ կրօնաւորեցաւ առ Բենեդիկտեան ճրտ ի Սոմուր, և մեծաւորին (մանաւանդ վանական կարգաց) չուզելով և չկրնալով յարմարիլ՝ փախաւ ի Պալ, և ապա ի Պերլին։ Մեծ ընդունելութիւն գտաւ այն քաղաքին մէջ, և Բրուսիոյ իշխանուհւոյն ուսուցիչ անուանեցաւ։ Տեսութիւն ըրաւ Լայպնիցի հետ, որ քաջալերեց զինք յուսումն և ի հետազօտութիւն արեւելեան լեզուաց։ 1739ին հրատարակեց «Պատմութիւն քրիստոնէութեան յեթովպիա և ի Հայաստան» կոչուած գիրքը։ Յօրինեց նաև հայկական լեզուի բառգիրք մը, որ երբեք պիտի չհրատարակուէր։

Այն ատեններուն ով որ փափաք ունենար լրջաբար հետեիլ հայկական լեզուի ուսման, հարկ էր որ նախ իրեն համար առանձինն բառգիրք մը պատրաստէր։ Լաբրոզ իր յօրինած բառգրոց վրայ տաս-

ուերկու տարի անընդհատ աշխատեցաւ. և որ հիմայ Լէյտայի համալսարանին մատենադարանին մէջ պահուած է: Ուրիշն եղբարց շարագրածն ալ նոյնպէս ձեռագիր մնաց. ինչպէս նաև Լուստէի յօրինած բառգիրքը (1729 — 1797) ի հայէ ի լատին, Լուստէ հերթայականի ուսուցիչ էր ի Դպրոցն Գաղղիոյ. և իբրև զբաքննիչ՝ իրեն յանձնուեցաւ ուրիշ հայ բառգրքի մը քննութիւն՝ զոր հրատարակել կ'ուզէր հայրն Գաբրիէլ Վիլլաֆորեցի, նախկին առաքելական բարոզիչ մը, որ երեսուն տարի կեցեր էր ի Հայաստան: Այս գրուածքն յարմարցուած էր համանման ուրիշ երկասիրութեան մը վրայ, զոր յօրինել էր հայրն Յովհաննէս Մկրտիչ ի Դոկսիչիոյ, մեծաւոր կարգի վեդարաւորաց ի Հայաստան: Հանդերձ այսու՝ Վիլլաֆորա գանգատեցաւ Լուստէի վրայ, իբր թէ իր երկասիրութիւնը երկար ատեն քովը պահելով ընդօրինակած ըլլայ զայն, որպէս զի յետոյ իր անուամբ հրատարակէ: Լուստէ նեղուած, իր այնչափ խնամքով յօրինած բառգրոց օրինակն առնելով՝ Վիլլաֆորի ներկայութեամբ կրակը ձգեց զայն: Իրեք տարի վրան անցնելէն ետքը՝ անխոնջ և բազմավաստակ Լուստէ քահանայն՝ կրկին յօրինման ձեռք զարկաւ և գլխաւորեց, որ դժբաղդաբար չհրատարակուեցաւ: Ատեն անցնելէն ետքը՝ այս բառգրոց ձեռագիր օրինակը գնոց առաւ Պէլլոյ՝ որ նախկին աշակերտ մ'էր արևելեան կենդանի լեզուաց դպրոցին:

Լուստէ ետէ եղաւ տպագրել զհայկական Աստուածաշունչն՝ լատին թարգմանութեամբ ու ծանօթութիւններով: Այս նպատակաւ քանի մը տարի կեցաւ ի Ս. Ղազար Վենետիոյ. բայց այսպիսի ձեռնարկ մը ի գլուխ հանելու ժամանակը պակսեցաւ իրեն: Ուսուցչութեանն աթոռը կ'առնէ քահանային յանձնելէն ետքը, Գաղղիոյ մեծ յեղափոխութիւնն պայթեցաւ, և չուզելով երդումն տալ կղերականաց համար սահմանուած քաղաքական սահմանադրութեան, առանձնացաւ յիտալիա, ուր և վախճանեցաւ:

Հայկական բառագրութեան և Լուստէ քահանայի վրայ աւելի տեղեկութիւն առնուլ ուզողը, կրնայ աչքէ անցընել Գաթրոմէրի մէկ յօդուածը ի «Տարեգիրք քրիստոնէական իմաստասիրութեան» (Annales de Philosophie chrétienne) ի յուլիսի 1839 տարւոյն:

Հետեւեալ հատուածով պիտի խօսինք իննևտասներորդ դարու մէջ եղած հայկական ուսմանց վրայ:

*** Շրումբֆի այս համառօտ յիշատակութեանց վրայ՝ հարկաւոր կը համարինք յաւելուլ քանի մը տեղեկութիւն, ինչ որ յաջողեր է մեզ գտնել Վիլլաֆորա և Լուստէ հայերենագէտ գաղղիացւոց վրայ, քաղելով ի մեր մատենադարանի պահուած յիշատակարաններէն:

վիլֆոուայի վրայ եղածներն անով աւելի հետաքննականք՝ որ ինքնագիր տեղեկութիւնք են իր հայկական ուսմանց նկատմամբ, և երկրորդ՝ որ ինք կրնայ համարուիլ առաջին ի Գաղղիա մեր լեզուի հետամուտ և եռանդը վառող իր ազգակցաց մէջ, և որ քիչ ժամանակէն այնչափ փայլուն արդասիր պիտի արտադրէր: Իսկ Պրէննէրի, Ուիլսթըն եղբարց և Լաքըրդի վրայ՝ որ մեր պատմական մատենագրութեանց արեւմտեայց ծանօթութեան այնչափ երախտապարտք են, առանձին յօդուածով մը կ'ուզենք խօսիլ:

Վիլֆոուա՝ Սուրբ Գրոց բաղդատական ուսմանց սիրող և հետամուտ, երիտասարդ հասակէն ետեւ եղած էր յաջողութեամբ, բայց ի հերքայականէն, նաև արեւելեան ուրիշ հին լեզուաց:

«Տղայ հասակէս, կ'ըսէ, մասնաւոր ախորժ և բուն բերում կը զգայի Սուրբ Գրոց ուսման: Տասուիրք տարուան էի երբ արդէն ծանօթ և ընտանի էին ինձ երբայեցի տառք և նշանակք, և որոց հետամուտ էի և փութալան: Բայց անկէ անդին չգնաց իմ յառաջագիմութիւնս. կամ այն պատճառաւ որ տղայական հասակ անհատատ է ընդհանրապէս, և կամ առիթը կը պակսէր այդ բերմանս հետեւելու: Հինգ տարի ետքը՝ ութնտասնամեայ եղած ատենս, այդ ուսման կարևոր և անհրաժեշտ գրքերը գնեցի, ամենայն ջանքովս այդ լեզուին պարապելու դիտաւորութեամբ: Սկսայ դաս առնուլ անձէ մը՝ որ լաւ հմուտ էր հերքայականին. բայց տասնուհինգ օրէն՝ ուսուցիչս չհամարձակեցաւ յառաջ վարել սկսած դասախօսութիւնը. որովհետեւ կը հակառակէր անոր հակադրականին վարդապետըս: Դիմացս ելած այս արգելք՝ փոխանակ զիս լքուցանելու, աւելի եռանդ մը վառեց յիս և մեծագոյն փափաք այս նուիրական լեզուին: Լոկ անձնական ջանքովս և հետապնդութեամբ՝ երբայեցի լրծորդութեանց դժուարին ասպարէզը կտրեցի անցայ, և այնուհետև բոլոր կարելի եռանդեամբ տուի ինքզինքս յուսումն կիտից և անոնց փոխադրութեանց, և որով կը պարապէի 1709ին ծանր ձմերուան երկար գիշերները: Թանկագին ժամանակ մը՝ զոր շայեկանագոյն կերպով կրնայի գործածել Սուրբ Գրոց բնագիրն ուսումնասիրելով քան բաբունեաց սնոտեօք. բայց այն ատեն ուրիշ էր կարծիքս, և նշանադրելով թէ առանց կիտից՝ հերքայականին ուսման չէնք կը կործանէր կ'իյնար:

«Ինչ ալ ըլլայ, քիչ ժամանակէն այնչափ եղաւ յառաջագիմութիւնս յընթերցման, որ ալ բուն սկզբնագրին վրայ կարող էի Սուրբ Գրոց ընթերցման պարապել: Բայց ամէն դիտութեամբս ալ՝ նկատմամբ կիտից, մերթ մերթ դժուարութիւնք կ'իլնէին դիմացս, որով և իմաստք անիմանալի կը մնային: Այն ատեն ընագիրը լուսաբանող մեկնըչաց հարկ կ'ըլլար դիմել. և կը տեսնէի որ որչափ մեկնիչք՝ այնչափ ալ տեսակք մի և նոյն տողին մեկնութեան. և հե-

տեաքար՝ այնչափ առիթք անստուգութեան ինձ համար: Հերթայականին հետ՝ կը զբաղէինք նաև հին պատմութեանց ժամանակագրութեան և աշխարհագրական ուսման: որպէս զի կարող ըլլամ՝ Սուրբ Գրոց իմաստից խելամտութեան աւելի պայծառ լոյս մը ծագուած տեսնել: Քսանուերկու տարուան կը մտնէի ի թրոյս՝ ի մեծ դպրանոցն եկեղեցական, հռչականուն Տըլավինի ձեռքին տակ, որ յետոյ Սան քաղաքին արքեպիսկոպոսն եղաւ. ու երկու տարիէն՝ պատուեց զիս՝ ընդունելով ի փոքրիկ դպրանոց վիճակին. ուր աստուածաբանականին և հայրագիտութեան ուսումնասիրութիւնը, որոց պարապեցայ ամբողջ չորս տարի, որչափ ալ չափի մէջ գրաւ հետաքննութիւնս Սուրբ Գրոց ուսման, բայց առանց կորուսանելու զայն յաչաց և ի սրտէս: Քահանայական ձեռնադրութիւն և վարդապետական աստիճանի տիտղոսն ընդունելով ի Պրզանսոն՝ ի վերջ կոյս 1746 տարւոյն, բարեբաստագոյն գտնուեցայ այնուհետեւ բոլորովին իմ հակամիտութեանցս և բերմանցս հետեւելով՝ մեծաւ եռանդեամբ տալու ինքզինքս՝ իմ սիրելի ուսմանցս և պարապմանց:

«Փարիզ դառնալէս ետքը՝ մեր դարուն ամենամեծ մարդոց մէկը, — և այս չէ իր բոլոր գովութիւնը, — ինձ պատուիրեց որ երբեմն երբեմն փոքր մարգարէից գրքերն կարդամ իր առջև՝ իրենց սկզբնագրին լեզուովը: Ըրած իմաստուն անդրադարձութիւններն և խոհական դատաստանք թէ բնագրին և թէ անոնց ամենէն աւելի մեծանուն մեկնըաց խօսքերուն, բացին աչքերս և իմացուցին թէ միայն հերթայական լեզուին դիտութիւնը բաւական չէր զիտած վախճանիս հասնելու »:

Շարունակելով պատմել այն առթիւ քաղաքացի, արար, ասորի, եթովպական ու սպանիացի լեզուներու ուսմանն հետեւիլը, կը յաւելու. «Օր մը Ուոլթընի սուրբ գրոց բազմալեզու տպագրին յառաջաբան տեղեկութեանց 917 իջին յառաջին սեանն դրուած հետեալ տողերն աչքիս հանդիպեցան. Գրիգոր սկոլաստիկոս ասորի կ'աւանդէ թէ ամենուն ծանօթ է որ Հայք՝ որչափ ալ ի յոյն լեզուէ ըրած ըլլան աստուածաշունչ սուրբ գրոց թարգմանութիւնը իրենց լեզուով, սակայն ասորականին հետ ալ համեմատեցին օրինակնին, և որուն տեղ տեղ ալ համաձայնեցան: Ըստ դիպաց հանդիպելով այս տողերուն, և որոց կրկին անգամ ընթերցումը աւելի ազդեցութիւն ըրին վրաս, մէկէն զրավաճառի մը դիմեցի՝ հայերէն լեզուի քերականութիւն և բառգիրք մը փնտռելով քովը: Վրան վեց ամիս անցաւ առանց յաջողելու ձեռք ձգել ուզած գրքերս. վերջապէս մէկու մը ձեռքով փափաքս կատարուեցաւ, 1729ին, և սկսայ անմիջապէս աշխատիլ հայերէն լեզուին վրայ:

«Քանի ծանրագնի եղաւ ինձ առջի բերան՝ այս ահաբեկիչ (terrible) լեզուն. որուն քով ուրիշ ամէն լեզուաց ուսումն, նոյն իսկ

արաբականին, խաղալիկ մը կ'երևնար ինձ համեմատելով հայկականին հետ: Խիստ և ամենադժուարին հնչումն, բառեր՝ որ բոլորովին խուժադուժ (barbare) և անօրինակ կը թուէին. Ռիվոլայի պակասաւոր քերականութիւն մը. նոյն հեղինակէն շարադրուած բառգիրք մը, քերականութենէն ալ անկատար. որովհետեւ պարունակած բառերն՝ վեցերորդն ալ չեն լեզուին ամբողջութեանն. և վերջապէս քրիստոնէական վարդապետութեան գիրք մը՝ այնչափ անհոգ և անմտադիր անձանց ձեռքով հրատարակուած, յորում չէ կարելի գտնել էջ մը ուր չվխտան իրարու կպած, կամ իրարմէ անջատ բառեր խառնուած շփոթուած իրարու հետ: Այս ամէն հանգամանք և դժուարութիւնք կարծես կը միաբանէին ինչպէս դիւրին է գուշակել, նոյն լեզուին ուսումէն պաղծեցնելով զիս ետ կեցընելու: Բայց կը ջանայի քաջալերել զիս, արժարծել վառել զհուր եռանդեանս, անոնցմէ ամենին չահաբեկելով: Տասը հոլովմունքը սորվեցայ, որոյ իւրաքանչիւրը տասը փոփոխութիւնք ունին. և ձգեցի ինքզինքս բայերու խոնարհմանց և անկանոններու մէջ որ բազմաթիւ են, և վեց ամէն աւելի անցուցի ի դժուարին նախակրթանս հայ լեզուի վերջապէս յաջողեցայ քիչ մը հասկընալ իմ քրիստոնէական վարդապետութեանս գիրքը. բայց իմանալով միանգամայն թէ անկարելի պիտի ըլլայ ինձ ալ աւելի յառաջագիւծել սիրած լեզուիս ուսման մէջ այսպիսի անյաջող առաջնորդներով, գնացի (ի 1731) ի մատենադարանն արքունի, ուստի ի փոխ առի զօրինակ աստուածաշունչ գրոց: Այն օրուրնէն սկսայ երկու գործի մէկտեղ ձեռք զարնել. այսինքն՝ հայկական լեզուի լուրջ պարապման, հետեւելով անգուլ ամէն օր յետ ճաշածամու, և թարգմանել զերգոց երգս Սողոմոնի, համեմատութեամբ ընթերցուածոց քաղաքացի, ասորի, յոյն, արաբ, եթովպացի և սպանիական կամ փերսիական թարգմանութեանց: Այս աշխատասիրութիւնս ներկայացուցի Սալիէ բահանային, որոյ դատաստանը մեծապէս կը յարգեմ, և որ ծանոյց ինձ թէ կը գըտնուին ի նմա բոլորովին նոր տեսութիւնք՝ որ ցարգ մէկէ մը զուրյուած չեն. և թէ խոհականութիւն չէր հրատարակելը այնպիսի առտեն մը՝ յորում ազատամիտք ամէն բանով կը զեղծանին իմ գործածած բացատրութիւնքս թէպէտեւ աւելի զգուշաւորք կը թուէին՝ քան ուրիշ թարգմանութեանց մէջ, սակայն Սալիէ խիստ գողտր գըտաւ: Ուստի իր իմաստուն խորհրդոց անսալով, յօժարակամ մէկդի դրի զայն, այնչափ սիրով՝ որչափ աւելի աշխատութեան կարօտութիւն կար իմ նոր գրութիւնս բացայայտելով՝ գոհացուցիչ ընթերցման արժանաւոր ընել զայն:

«Երգոց երգոյն վրայ սկզբնաւորեալ երկասիրութենէն հրաժարելովս՝ հայկական ուսմանս փնաս մը չեղաւ: Դարձայ միւսանդամ յարքունի մատենադարանն, ուր յաջողեցայ գտնել հայ լեզուի բառ-

գիրք մը . և ուրախութեամբ ընդունելով զայն՝ ուսմանցս սենեակն մտայ , նոյն օրուրնէ անոր դործածութիւնն սկսելով : Կարծածէս աւելի օգտակար եղաւ ինձ այն գիւտ : Հայ աստուածաշունչ մատենից վրայ ըրած երկամեայ և յարատեւ հետազօտութիւնք՝ բաւական ընդելացուցած էին ինձ նոյն լեզուին մէջ սովորաբար և յաճախակի դործածուած բառերն . իսկ նոր ձեռք ձգած բառերոցս օգնականութեամբ՝ հասկընալու վիճակի մէջ էի անոնցմէ գուրս մնացածները , և որ կարևոր էին ուսումս կատարելագործելու համար : Աշխատելու սէրս և եռանդ՝ յորդորամիտ ըրին զիս փարիզ քաղաքէն հեռանալ , ու հայկական լեզուի ուսման աւելի մտադրութեամբ պարապիլ : Աստուածաշունչը տեղը դարձնելով , առի ուրիշ գիրք մը՝ Հայոց հայրապետի մը երկասիրութիւն . ու վերադառնալով ի գիւղ՝ տեսայ որ ընտիր գրուածք մ'էր ձեռք ձգածս . Ներսէս Գ. մեծ հայրապետին Ընդհանրական թուղթն էր այն , զոր յաթոռն կաթողիկոսութեան բազմած ատեն ուղղեր էր առ ամենայն հայասեռ ազինս : Ետեւ էի ի թարգմանել զայն , բայց ոչ առանց ծանր վաստակոյ . վասն զի ամէն իմաստ՝ նոր դժուարութիւն մը կը հանէր դիմացս : Արևելեան շատ ազգաց յատկաբանութիւնք (idiotisme) միանալով հայկաբանութեան ոճերու հետ , որոց դեռ այնչափ ծանօթացած չէի , կարծես ամենայն ճիգն ի դործ կը դնէին ետ կեցընելու յառաջագրեալ նպատակէս :

« Բայց որովհետեւ նախախնամութիւնն պատրաստեր ու սահմանած էր զիս այս դժնդակ աշխատանքին , նոր ձեռք բերած գրքերուս մէջ կը հանդիպէի այնպիսեաց ալ որ կրնային մի առ մի զիւրացընել ինձ առջեւ ելած ամէն դժուարութիւններ : Ներսիսի Շնորհաւոյ Ընդհանրականին թարգմանութենէ ետքը՝ քաջալերուեցայ ի թարգմանութիւն սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ հայ վարդապետի մէկ ճառին : Հեղինակին դժուարագոյն ոճը և գրութեան լեզուն՝ թելադիր եղան ինձ գէթ քիչ մը ատենուան համար ետ կենալ այս աշխատութենէն . բայց ապա դժուարութեանց առջև արիութիւնս կրկնապատիկ եղաւ . ու վեց ամսուան մէջ՝ օրը տասուերկու կամ տասներորս ժամ միակերպ աշխատելով , Ընդհանրական թուղթը և Նարեկացւոյ ճառը թարգմանեցի ամբողջ : Բայց այսպիսի յաջողութեան մը ուրախութիւնը շատ նուազեցաւ կրած քառամսեայ հիւանդութեամբս , և որ մերձեցոյց զիս ի դրունս մահու . և արգասիք էր այն յերկար պարապմանցս և անոր մէջ յաջողելու համար կրած աշխատութեան : Հազիւ քիչ մը տպաքինած , փափաքելի էր ինձի սիրելի հայկական լեզուի ուսման շարունակութիւնը : Բարեբաղդաբար այն տան մէջ ուր կը բնակէի՝ հայերէն քանի մի տպագիրք գտնուեցան : Կը գրադէի մերթ ընդ մերթ անոնց ընթերցմամբ . և երբ առողջութիւնս գտայ , սկսայ ասդիէն անդիէն հայերէն հատուածներ թարգմանել :

1734 մարտ ամսոյն՝ կրկին աչքէ անցուցի Շնորհալույ թղթոյն թարգմանութիւնը. և սկզբնագրին հետ բաղդատելով՝ շատ ճշդութեամբ եղած կը գտնէի, ու քանի մի սրբագրութիւններ ընելով՝ կը համարէի թէ տպագրութեամբ հրատարակուելու անարժան երկ մը չէր, և հաճոյական ընդունելութեան կրնար հանդիպիլ, իբրու նըմոյշ մը այն զըչագրաց՝ որոց յարեւելից ժամանումը արդէն հռչակուած էր ի Գաղղիա:

Շարունակելի

ՌԱՓԱՅԷԼ ԵԴՈՒԱՐԴ ՂԱՐԱՄԵԱՆ

(Տես յ'էջ 88)

Խօսքերնուս կարգը կը բռնադատէ զմեզ՝ Եղուարդայ Ռափայելի մահուան ցաւալից արկածէն քիչ մը առաջ անցնիլ:

Բուզայեան վարդապետ Եղուարդայ որդւոցը հետ լոնտոն երթալէն ի վեր՝ ոչ միայն իրենց ազնուախոհ հօրը նպատակին հետեւելով անոնց դաստիարակութեանն ամէն հնարաւոր փոյթ և խնամք կը ցուցընէր, այլ ուրիշ ոչինչ նուազ կարևոր փափաք մ'ալ կը սընուցանէր ի սրտին. և էր՝ ազգին աղքատ և անտէրունչ մանկութեան դաստիարակութեան գործը, օգտուելով Ղարամբանին առատամիտ ազգասիրութենէն և առ ինքն ցուցած բարեկամութենէն: Այս վախճանաւ այլևայլ նամակներ ուղղած է առ նա. և առանձինն ընդարձակ գրութիւն մը, բացատրելով այսպիսի բարերարութենէ մը յառաջ գալիք օգուտը ազգին ընդհանրութեան: Բուզայեանի այս գրութեան պատասխանն կու տայ Եղուարդ՝ 1729 փետրուարի 1 հետեալ նամակաւ:

« Ի լոնտոնու (ուղղեալ վեց նամակք) և յատկապէս տետրակդ՝ գրեալն ի 26 հոկտեմբերի ուրք հասին ինձ. նախ ի վերայ առողջութեանդ քան զամենայն ուրախ եմ, և մխիթար լինելով, լիագոյն լըրոյ զաւակացս՝ զորոց զլուր տուեալ էիր ինձ: Նախ պատասխանեմ փոքր թղթոցդ, և ապա տետրակիդ՝ հատոր առ հատոր. զտետրակս գրոյդ՝ որում արժանապէս պատկանի պատասխանել... »

« Ի տետրակին գրեալ էիր վասն որդւոցս, զի թէ ոչ էիր ընդ նոսա՝ մոռացեալ լինէին զլեզուն սեղհական. աներկբայ գիտեմ՝ զի թէ չէիր ընդ նոսա՝ մոռացեալ էին. յայսմ մասին բարեպէս ճանաչեմ զերախտիս քոյ, և շնորհակալ եմ զքէն, զօր հանապազ յիշեմ և ոչ մոռանամ երբէք: Դարձեալ խնդրեմ ի հայրութենէդ և ծանուցանեմ վերապատուութեանդ զաւակական առակս թէ ի կիսկա-